

Ļoti cienījamā Latvijas Valsts prezidentes kundze!

Ekselences!

Dāmas un kungi!

Iesākumā es gribētu uzsvērt, ka Latvijas vēsturnieku komisija, kura tika izveidota 1998.gadā, jūtami ir aktivizējusi pētniecības darbu par Vācijas okupācijas varas noziedzīgo politiku Latvijā Otrā pasaules kara gados. Pastiprināti tiek pētīts holokausts, nacistu izveidotā represīvā sistēma, precizēts nacistu terora un represiju apjoms. Īpašu uzmanību Latvijas vēsturnieki velta kolaborācijas problēmai, pasvītrotot, ka Latvijas iedzīvotāju sadarbību ar nacistu okupācijas varu lielā mērā noteica pirmā padomju okupācija 1940.-1941.gadā un centieni atgūt tās rezultātā zaudēto Latvijas valstisko neatkarību. Latviešu vairākums bija saglabājis lojalitāti pret de facto iznīcināto Latvijas valsti.

Ļoti svarīga pētniecības problēma ir varas maiņas norise Latvijas teritorijā 1941.gada vasarā pēc Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai. Pašlaik vēstures literatūrā ir satopami atšķirīgi un pretrunīgi viedokļi. Viena daļa vēsturnieku uzskata, ka pēc padomju karaspēka aiziešanas 1941.gada jūnija beigās un jūlija sākumā pastāvēja varas vakuuma (t.s. "interregnum") periods, kura laikā latviešu paš aizsardzības vienības "bez vācu klātbūtnes un ziņas šāva ebrejus". Savukārt citi pētnieki ir pārliecināti, ka vācieši jau kopš paša sākuma pilnībā kontrolēja situāciju un nepastāvēja nekāds ieildzis "interregnum" periods. Pēdējā laikā veiktie pētījumi lielākoties apstiprina tieši šo viedokli.

Nozīmīgs Latvijas vēsturnieku uzdevums ir pētīt Latviešu SS brīvprātīgo leģiona vai vienkārši - Latviešu leģiona vēsturi un reizē atspēkot visai plaši izplatīto dezinformāciju sakarā ar latviešu līdzdalību Vācijas karaspēka vienībās nacistu okupācijas laikā. Nav nekāda pamata apgalvojumam par tiešu saistību starp Latviešu leģionu, kuru uzsāka veidot 1943. gada sākumā, un agrāko militāro vai paramilitāro vienību nodarītajiem kara noziegumiem. Latvijai nelabvēlīgās propagandas veidotā saikne: paš aizsardzība - policijas bataljoni - leģions pieraksta vainu piederības dēļ un neatbilst faktiem. Latviešu karavīri nepiedalījās represīvās darbībās, bet gan cīnījās vienīgi frontē. Neviens latviešu leģionārs nevienā tiesā nav bijis apvainots par kara noziegumiem, kas būtu izdarīti leģiona darbības kontekstā. Leģions tika izveidots aptuveni gadu pēc pēdējās lielās ebreju slepkavības Latvijā. Ja kara beigās no

agrākajām SD t.i nacistu partijas un SS organizācijas drošības dienestam pakļautajām struktūrām ieplūda arī personas, kas bija veikušas kara noziegumus, tad tas nepadara visu leģionu par noziedzīgu. Jau Nirnbergas kara tribunāla spriedumā, kas tika pasludināts 1946.gada 1. oktobrī, visai precīzi ir noteikts to personu loks, kuras iekļaujamas noziedzīgajā SS organizācijā, kā izņēmumu minot piespiedu kārtā mobilizētos (latviešu gadījumā - liels vairākums), ja viņi nav pastrādājuši kara noziegumus.

Latviešu leģiona izveidošana un darbība jāskata un jāvērtē visu nacistu okupēto un pārvaldīto zemju militāro formējumu pastāvēšanas un funkcionēšanas kontekstā. Šāds skatījums ir vēsturiski pamatots un paver plašas iespējas salīdzinājumam. Tas parāda, ka Latviešu SS brīvprātīgo leģions Eiropā nebija nekāds izņēmums. Jau Otrā pasaules kara sākumā ieroču SS karaspēkā iekļāvās brīvprātīgie no "ģermāņu "zemēm - Dānijas, Norvēģijas, Holandes, Zviedrijas, Beļģijas un citām. Kara pēdējos gados SS karaspēks pakāpeniski zaudēja savu sākotnējo elitāro raksturu un pārvērtās no "firera gvardes" par "multinacionālu armiju". Vācijas militārā stāvokļa pasliktināšanās, lielle dzīvā spēka zaudējumi, kā arī krīze ģermāņu brīvprātīgo kustībā piepieda SS vadību atteikties no "rasistiskiem priekšlatiem un kritērijiem" SS vienību komplektēšanā un iesaistīt tajās arī "neģermāņu "tautas. SS karaspēkā parādījās franču, valonu, ukraiņu, krievu, itāliešu, baltkrievu, kazaku, horvātu, latviešu, igauņu un citu tautu divīzijas vai mazākas vienības. Īpaša parādība SS karaspēkā bija musulmaņu vienības - piemēram, austrumturku ieroču vienība, tatāru kalnu brigāde vai Balkānos dzīvojošo musulmaņu pulki un divīzijas. 1944. gadā ieroču SS karaspēkā pavisam dienēja vairāk nekā 910.000 vīru. No tiem aptuveni 57 procenti nebija Vācijas vācieši.

Latvijā (arī Igaunijā) leģiona veidošana lielā mērā notika tiešas mobilizācijas rezultātā. Īsto brīvprātīgo bija samērā maz. To īpatsvars nepārsniedza 15 - 20 procentus. Tas, ka vācu okupācijas vara visur lietoja apzīmējumu "brīvprātīgie " bija viltus manevrs, lai slēptu to ,ka mobilizācijas akcijas bija nelikumīgas. Arī latviešu militāro formējumu piederība SS karaspēkam bija formāla, tā nebija atkarīga no pašiem latviešu karavīriem. Nacisti gluži vienkārši nolēma no okupēto valstu iedzīvotājiem veidojamās vienības ieskaitīt ieroču SS. Viņiem bija vajadzīgs "dzīvais spēks", lai novilcinātu paredzamo un nenovēšamo militāro sakāvi.

Leģiona veidošana Latvijā norisinājās laikā, kad vācieši jau vairs netika uztverti kā "atbrīvotāji". Runājot pazīstamā latviešu rakstnieka Zigmunda Skujiņa vārdiem, "reiha ērgļa nagos pavadītais laiks cerību medu bija pārvērtis mielēs". Neskatoties uz to daudzi latvieši konkrētajos vēsturiskajos apstākļos mobilizāciju leģionā uzskatīja par pieņemamu. Citi savukārt "gāja leģionā", pakļaujoties jebkurai bargai varai piemītošajai hipnozei. Jo sacelšanās pret bargu varu draud ar tūlītēju bezcerību, bet pakļaušanās varai it kā saglabā vēl kādu iespēju.

Neapšaubāmi, ka latviešu leģionāru cīņa Vācijas pusē bija saistīta ar kolaborāciju. Tā ietvēra sadarbības momentu ar nacistu okupācijas varu. Taču šo sadarbību lielā mērā noteica Padomju Savienības agresīvā un noziedzīgā politika Baltijā 1940.-1941.gadā, tās rezultāti un sociāli psiholoģiskās sekas, kā arī centieni atgūt padomju okupācijas rezultātā zaudēto Latvijas neatkarību. Vācija latviešiem bija situācijas noteikts un uzspiests sabiedrotais. Otrā pasaules kara laikā neviens, pat lielvalstis nevarēja izraudzīties sabiedrotos, vadoties no ideoloģiskās pārliecības vai arī no kaut kādiem morāliem apsvērumiem. Visu noteica vienīgi tās vai citas puses intereses.

Grūti iedomāties, ka varētu izveidot Latviešu leģionu, ja Latvija 1940.gada vasarā netiktu okupēta un anektēta, bet tās iedzīvotāji pakļauti teroram un deportācijām. Vairāki vācu izcelsmes dokumenti šo norišu kontekstā spilgti atsedz ieroču SS sastāvā izveidotās 15. latviešu divīzijas karavīru noskaņojumu. Kādā no tiem ir teikts: (citēju) "Viņi vēlas pastāvīgu latviešu nacionālo valsti. Nostādīti izvēles priekšā - Vācija vai Krievija, viņi ir izšķīrušies par Vāciju ..., jo vācu virskundzība viņiem šķiet mazākais ļaunums. Naidu pret Krieviju padziļināja .. Latvijas okupācija. Viņi uzskata cīņu pret Krieviju par nacionālo pienākumu" (citāta beigās).

Latviešu leģionāri cīnījās pret Padomju Savienību, tāpēc ka, nevēlējās, lai tā no jauna okupētu Latvijas teritoriju, terorizētu un iznīcinātu tās iedzīvotājus. Lai gan PSRS toreiz bija Lielbritānijas un ASV sabiedrotā, latviešu leģionāri to neuztvēra kā cīņu pret visu antihitlerisko koalīciju. Lielākoties viņi bija pozitīvi noskaņoti pret Rietumu valstīm un saistīja ar tām lielas cerības uz Latvijas neatkarības atjaunošanu. Taču toreizējā vēsturiskajā situācijā tā bija vistīrākā ilūzija. Rietumu lielvalstis piekāpās PSRS spiedienam, un neiebilda pret Latvijas un citu Baltijas valstu palikšanu PSRS satāvā. Latvija, Lietuva, Igaunija izrādījās vienīgās okupētās valstis, kuru neatkarība netika atjaunota pēc Otrā pasaules kara. Tikai 1991.gadā Baltijas valstīm izdevās atgūt savu valstisko neatkarību.

Vairāki vācu izcelsmes dokumenti liecina, ka latviešu leģionāru vienībās, kas izgāja apmācību Latvijā, valdīja visai spēcīgi izteikts antivācu noskaņojums, kas izpaudās pat tādejādi, ka virsnieku aprindās tika apspriesta nepieciešamība aizsargāt Latviju vajadzības gadījumā arī pret vāciešiem. Visai daudzi latviešu karavīri uztvēra leģionu kā nākamās Latvijas nacionālās armijas kodolu un saistīja piedalīšanos karā pret PSRS ar cīņu par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Leģionāru uzskati spilgti atklājas vēstulēs piederīgajiem. Kā liecina pasta cenzoru atskaites, 15.latviešu divīzijas karavīru vēstulēs visai bieži tikusi izteikta doma, lai cīnītos, līdzās "negatīvam mērķim - aizsardzībai pret boļševismu", vajadzīgs arī pozitīvais - Latvijas autonomija. 1944.gada vasarā, fronte tuvojoties Latvijas robežām, šī prasība tomēr atvirzījusi otrajā plānā, jo galvenā doma bijusi par tiešiem draudiem, kas radušies dzimtenei.

Latviešu leģionāri bija spiesti cīnīties ļoti nelabvēlīgā situācijā. Tā saucamajai Latvijas Zemes pašpārvaldei nebija izdevies izkarot pat ne Latvijas autonomiju. Neskatoties uz to, tā aktīvi iesaistījās leģiona veidošanā. Tā bija liela politiska kļūda. Visa vara gan piederēja vāciešiem. Viņi pieņēma galvenos lēmumus. Nevienam latvietim faktiski nebija ietekme uz to, notiks iesaukšana leģionā vai nenotiks.

Svarīgs gan latviešu, gan arī citu Eiropas tautu sadarbības motīvs ar Vāciju bija "piedalīšanās krusta karā pret boļševismu." Taču atšķirībā, piemēram, no "ģermāņu brīvprātīgajiem" latviešu leģionāri necīnījās par nacionālsociālisma idejām un vāciešu proponēto "Jauno Eiropu". Viņi nebija firera "politiskie zaldāti". Pilnīga sveša viņiem bija pārliecība, ka nacionālsociālisms ir nākotnes ideoloģija. Latviešu leģionārus nesaistīja ne Vācijas ideoloģiskie, ne arī militārie mērķi. Vācija viņiem bija vajadzīga kā sabiedrotais, lai varētu cīnīties pret PSRS, pret boļševismu.

Paldies par uzmanību!

Vēsturnieku komisijas 7.rakstu krājuma atvēršanā Rīgas pilī, 2003.gada 14.janvārī